

VÄITEKIRI EESTI KEELE OMANDAMISEST JA KONSTRUKTSIOONIDEST

Mare Kitsnik. Iga asi omal ajal: eesti keele B1- ja B2-taseme verbikonstruktsioonid keeleoskuse arengu näitajana. (Humanitaarteaduste dissertatsioonid 43.) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2018. 261 lk.

Mare Kitsniku väitekirj käsitleb väga olulist ja seni kaugeltki mitte piisavalt uuritud teemat: täiskasvanud eesti keele õppija keelelist arengut. Pealkiri ütlebki juba kõige olulisema ära: iga asi omal ajal. Keelt ei omandata korraga, sõnavara ja grammatika arenevad ajapikku. Aga kuidas just? Mis on tingivat kõneviisi ja modaalverbe *tahtma*, *saama* ja *võima* sisaldavate konstruktsioonide „oma aeg”, sellega Mare Kitsnik oma uurimuses tegelebki.

Eesti keele õpetamine teise keelena ja keeleoskuse hindamine lähtub juba mõnda aega Euroopas aktsepteeritavatest keeleoskustasemetest (A, B ja C), kuid eesti keele jaoks puuduvad keeleoskuse täpsemad kirjeldused õppijakeele leksikaalgrammatiliste omaduste kohta nendel tasemetel. Keeleoskustasemed on määratletud selle kaudu, millistes kasutusvaldkondades hakkama saadakse, mitte aga selle kaudu, milliseid grammatilisi vorme osatakse. Teame hästi, et õppijakeel areneb mitte ainult temaatiliselt, vaid ka grammatika poolest, aga täpsemad seaduspärad on suures osas kirjeldamata. Nii õpetamise kui ka omandamise seisukohast oleks muidugi lisaks hea teada, kuidas keelt õpetada/omandada nii, et see areneks veel paremini. Mare Kitsnik ise on edukas eesti keele õpetaja, paljude õppematerjalide autor ja koolituste läbiviija. Väitekirj on algtõuke saanud praktilisest vajadusest keeleõpet parandada, leida õige lähenemine igale õppijale, arvestades tema „vajaduste ja vastuvõtuvõimega”, nagu autor väitekirja sissejuha-

tuses tabavalt märgib. Just vajadused ja võimalused ongi need, mis keeleõpet juhtima peavad.

Väitekirja uurimismaterjaliks on eesti keele tasemeeksamite kirjutusülesanded. Võrreldud on B1- ja B2-taseme taotlejate kirjatöid. Selline materjal annab võimaluse kõrvutada tekste, mille on loonud inimesed, kes ise arvavad, et vastavad kas B1- või B2-tasemele. Tõsi, materjalist on eraldatud eriti head ja eriti halvad tööd, millega loodetavasti tõesti on saanud keeleoskuse suhteliselt homogeense rühma tekstid. Ilmselt on kirjutajate emakeel enamasti vene keel, kuid seda ei ole olnud võimalik tuvastada. Teise keele omandamise uurimise praktikas on tänapäeval üsna tavaline, et teise keele omandajate emakeelt tähele ei panda. Kindlasti on sellisel lähenemisel ka oma puudused, sest keeleõpetajad teavad tegelikult väga hästi, mis on raske ühe või teise emakeelega õppijatele. Siiski on kindlasti palju ka sellist, mis kõigile ühine. Samuti seab materjal piirangud just keeleõppija vajaduste arvestamisele. Eksamil on igatüüpi ilmselt vajadus eksam sooritada, kuivõrd sellisel toodetud keelematerjal vastab inimese tegelikele suhtlusvajadustele, jääb küsitavaks. Nendest piirangutest on autor väga hästi ka ise teadlik.

Mare Kitsniku väitekirj on alguse saanud verbivormide (sealhulgas ka teonimede) esinemise uurimisest B1- ja B2-taseme tekstides. Materjalist on esile tõusnud kolm sagedast modaalverbi (*tahtma*, *saama*, *võima*) ja tingiv kõneviis, millele väitekirj põhiliselt keskendub. Kitsnik nimetab neid vastavalt verbikeskseteks ja grammatilise kategooria keskseteks konstruktsioonideks. Lk 33 ütleb, et keel koosneb konstruktsioonidest, mille kasutamine keeleoskuse tõustes areneb, ja et

konstruktsioon on keeleüksus, mille vorm ja tähendus ning suhtlusfunktsioon moodustavad terviku. Konstruktsiooni mõiste on töös intuiitiivselt päris hästi mõistetav, kuid teksti täpsemalt lugedes tekitab kohati siiski küsimusi. Tegelikult ongi uurimuses materjalina kasutusel eelkõige süntaktilised tervikud, milles esinevad tingiv kõneviis või verbid *tahtma*, *saama* ja *võima*, nimeetatud on neid konstruktsioonideks. Vormi, tähenduse ja suhtlusfunktsiooni tervikuid konstruktsioonigrammatikat täpselt järgides saakski ilmselt uurida ainult tegelikus suhtlusolukorras, mitte eksamitööde põhjal.

Väitekirja tugineb arvamusele, et keelenähtuse omandamisel on kolm kriteeriumi: keerukus, täpsus ja sujuvus (nn *CAF*-triaad, tuletatud ingliskeelsetest mõistetest *complexity*, *accuracy* ja *fluency*). Omandamise käigus muutub algselt piiratud kasutusega nähtus, selle töö kontekstis näiteks tingiva kõneviisi või *võima*-verbi kasutus, üha keerukamaks (tekib rohkem erinevaid tähendusnüansse, mida osatakse kasutada), täpsemaks (kasutus vastab üha rohkem emakeelse kõneleja omale) ja sujuvamaks (ladusamaks, seda vaadeldakse eelkõige suulises kõnes). Kuna Mare Kitsnik vaatleb oma töös kirjutatud tekste, jäävad oluliseks keerukus ja täpsus, mida omakorda käsitletakse Jyväskylä ülikooli teise keele omandamise uurija Maisa Martini ja tema kolleegide välja töötatud teoreetilise raamistikuga – *DEMfad* mudeli – abil. Selle keeruka lühendi taga peitub lihtne arusaam, et nähtuse või nähtuste kogumi (D = ingl *domain*) arengut õppija keeles vaadeldakse selle ilmumisest (E = *emergency*) kuni valdamiseni (M = *mastery*). Seda arengut vaadeldakse lähtuvalt kolmest parameetrist: esinemissagedus (*f* = *frequency*), täpsus (*a* = *accuracy*) ja jaotuvus (*d* = *distribution*). Uurimuses pole seega oluline mitte ainult see, kui õigesti mingit vormi kasutatakse, vaid ka see, millistes kontekstides ja kui sageli seda tehakse. Kolmetäheliste

ingliskeelsete lühenditega mõeldakse eelkõige seda, et keelelise nähtuse arengut õppijakeeles tuleb vaadelda mitte ainult iga konkreetse vormi grammatilise õigsuse seisukohalt, vaid ka uurides kasutuskontekstide lisandumist ja sobivust. Lk 24–25 on öeldud, et on „empüüriliselt ja teoreetiliselt tõestatud”, et just *CAF*-triaad on teise keele omandamise psühholingvistiliste protsesside ja mehhanismide esmane näitaja. Hiljem, lk 26 on arutletud ka dimensioonide kattuvuste üle. Kas just need kolm kriteeriumi – keerukus, täpsus ja sujuvus – on aga tõepoolest vajalikud, kui uuritakse teise keele omandamist? Kuidas konkreetselt on see tõestatud ja mida on selle triaadi kohta võimalik öelda töö tulemustele toetudes? Need teoreetilised ja väga üldised küsimused jäävad otsese vastuseta, kuid ehk oleks seda ühelt väitekirjalt ka palju oodata.

Mare Kitsniku doktoritöö koosneb kuue alaosa sissejuhatusest ja kolmest artiklist. Sissejuhatavad peatükid on pikad ja põhjalikud (üle 130 lehekülje) ja sisaldavad lisaks artiklite kokkuvõttele ka uut informatsiooni, mis on saadud samast materjalist, kuid mida erinevatel põhjustel ei esitatud artiklites. Artiklid olid kättesaadavad ka varem, kuid väitekirja valmimisega lisandus kompaktne tekst, millest on tulevikus kasu nii teise keele omandamise uurimise teoreetiliste lähtekohtade ülevaateks kui ka vaadeldud konstruktsioonide toimimise kirjeldamiseks. Mõnevõrra ebauhtlane on artiklites vaadeldud konstruktsioonide omandamise suhestamine varasemate uurimustega nende nähtuste vallas eesti (ema)keeles: tingiva kõneviisi varasemad käsitlelused on põhjalikult kajastatud, kuid modaalverbide kohta eesti keeles on palju rohkem teada, kui see väitekirjast välja paistab.

Töö põhilised tulemused on koondatud katusosa viiendasse peatükki. Selgub, et *tahtma*-konstruktsioonid esinevad B1- ja B2-tasemel enam-vähem sama sagedusega ja *saama*-konstruktsioonide sagedus kasvab ainult pisut. *Võima*-

konstruktsioonid ja tingiva kõneviisi konstruktsioonid on aga sageduse põhjal otsustades kiire arengu faasis: neid on B2-tasemel oluliselt rohkem. Edasi vaadeldakse konstruktsioonide morfoloogilist jaotuvust. Nii on *tahtma*-konstruktsioonid B1-tasemel kindlas, B2-tasemel aga sagedamini tingivas kõneviisis. *Saama*-konstruktsioonid on B2-tasemel sagedamad kõigis vormides, ilma et vormilises koosseisus suurt erinevust oleks. *Ei saa* on ikka kõige sagedam. Kiire arengu faasis olevate *võima*-konstruktsioonide sagedus ja mitmekesisus tõuseb oluliselt, muu hulgas tingiva kõneviisi vormide arvel. Järgneb süntaktilise ja leksikaalse jaotuvuse analüüs. Funktsionaalse jaotuvuse käsitluses vaadeldakse esinemissagedusi tekstitüübiti (vastavalt eksamiülesannetele jagunevad vaadeldud tekstid kirjadeks, jutudeks, esseedeks, kokkuvõteteks jne), kus päris võrdlust B1- ja B2-taseme vahel teha ei saagi, sest kirjutajatele antud ülesanded on erinevad. Samuti on püütud vaadata muid funktsionaalseid kategooriaid, nt modaalsuse liiki või kõneakti tüüpi. Materjal seab siin oma piirid, kuid üldiselt võib öelda, et konstruktsiooni sageduse tõustes tõuseb ka selle funktsionaalne mitmekesisus. Konstruktsioonide täpsuse analüüs, mis laias laastus võiks vastata traditsioonilisele vigade analüüsile, näitab kiire arengu faasis olevate konstruktsioonide suuremat ebatäpsust. Kogu tulemuste peatükk on esitatud järjekindlalt ja loogiliselt ning võib huvi pakkuda paljudele modaalverbide ja tingiva kõneviisiga tegelejatele. Võimalust mööda on püütud ka seletada, mis võiks põhjustada ühte või teist muutust B1-tasemelt B2-le siirdudes.

Kuna sama mudeli abil on uuritud eelkõige soome keele omandamist, on üsna ootuspärane, et lähedase sugulaskeele omandamine kulgeb enam-vähem sama rada. Selles mõttes on mõned väited ehk liiga üldised, ei ole kindel, et eesti ja soome keele omandamise ühised seaduspärad käivad tingimata kõigi keelte

kohta. Ka muud töös viidatud uurimused on tüpoloogiliselt üsna lähedaste indoeuroopa keelte kohta. Oleks huvitav ja väga vajalik, kui keegi uuriks hoopis teistsuguseid keeli või teistsuguste emakeeltega eesti keele omandajaid.

Peatükk 6.8 esitab ka konkreetsemaid nõuandeid eesti keele õpetamiseks. Mare Kitsnik on selgelt konstruktsioonipõhise keeleõpetamise ja omandamise eestkõneleja. Pole kahtlustki, et konstruktsioonide õpetamine on oluline. Aga pole sugugi selge, kuidas seda näitab uurimismaterjal. Autor tunnistab ju isegi, et pole mingit informatsiooni selle kohta, kuidas uuritud tekstide autorid oma oskusteni on jõudnud. Näiteks on lk 132 väidetud: „Õppija keelekasutust suunates peaks pöörama rohkem tähelepanu sõnavarale ning konkreetsetele vormidele, vähem abstraktsetele reeglitele. Keelt õppides ei tohiks teha kontekstivabu drillharjutusi.” Mida siinkohal tähendab „rohkem”, „vähem” ja „kontekstivaba”, on muidugi interpretatsiooni küsimus. Õppetöös on lausungi kontekst alati kunstlik, sest suhtlusvajadusi simuleeritakse. Arvan, et päris ilma reeglite seletamiseta võtaks täiskasvanud õppijal keele omandamine lihtsalt liiga palju aega. Usutavasti on Mare Kitsnik ka ise eduka tegevõpetajana seisukohal, et kõiges on vaja tasakaalu ning grammatikareeglid peaksid vajalikul määral suhtluspõhist õppimist toetama. Aga veel kord: töö materjal ei anna tegelikult võimalust järeldada midagi õpetamise efektiivsuse kohta.

Mare Kitsniku väitekirj on igati väärikas panus nii teise keele õpetamise ja selle uurimise meetoditesse kui ka keeleomandamise teoreetilisse uurimisse. Järgmine samm võiks olla samade konstruktsioonide kasutuse võrdlemine muude emakeeltega eesti keele õppijatel. On ju siiani valdavalt vene- ja soomekeelsetele eesti keele õppijatele viimastel aastatel lisandunud ka suured rühmad hoopis teistsuguse emakeelega inimesi.

RENATE PAJUSALU